

İDRİS-İ BİTLİSİ
VE
EYÜP'TEKİ ESERLERİ

Müfid YÜKSEL

Bitlisli bir ailenin çocuğu olarak Muş'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden 1991 Şubat'ında mezun oldu. Yüksek lisans çalışmalarını yine aynı bölümde yürüttü. 1995-2001 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde Başkan Danışmanı olarak görev yaptı. Halen serbest yazarlık yapmaktadır. Haziran 2002'de "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin" adlı bir araştırma-inceleme eseri yayınlandı. Bektaşilik üzerine "Bektaşilik: Ve Mehmed Ali Hilmi Dede Baba" başlığı altında bir çalışması ise Aralık 2002'de yayınlandı. Bunlardan başka çeşitli konularda makaleleri de yayınlandı. İngilizce, Arapça, Farsça, Kürtçe bilmekte olup İbranice ve Yunanca üzerine çalışmalar yapmaktadır.

Tarihte bir çok şahsiyet vardır ki, tarihin akışında şekillenmesinde önemli rolleri olmuştur. Tarihin her devrinde bu tür şahsiyetler hep bulunmuştur. Osmanlı tarihinde de, böyle şahsiyetler bir hayli boldur. Eldeki bu tebliğ metninde bunlardan birini konu edeceğiz.

Onaltıncı yüzyılın başlarında, Osmanlı devletinde, o dönem tarihinde önemli bir mevki işgal eden, Eyüp Sultan civarında medfun şahsiyetlerden İdris-i Bitlisî'yi tanıtmaya çalışacağız. İdris-i bitlisî, tam da Osmanlı-Safevî çatışmasının başladığı dönemde Osmanlı Devleti'nden yana tavrı ve faaliyetleri ile ön plana çıkmıştır. Ancak, idris-i Bitlisî , o dönemdeki birçok âlim şahsiyet gibi çok yönlü bir kimseydi.İlmî, Tasavvufi ve siyasi yönleriyle bir çok eser ve etki bırakmıştır. İdris-i Bitlisî'nin hemşehrisi olmak hasebiyle böyle bir tarihi şahsiyet üzerine çalışmak benim için bir bahtiyarlıktır.

İdris-i Bitlisî'nin Hayatı

Mevlânâ Hakimuddin İdris El-Bitlisî, Mutasavvıflardan ve Nurbahşiyye tarikatının önde gelenlerinden Hüsamuddin Ali El-Bitlisî'nin oğludur. İdris-i Bitlisî'nin babası Hüsamuddin Ali el-Bitlisî Nurbahşiyye'nin kurucusu Seyyid Muhammed Nurbahşi'nin (vefatı:869/1465) halifelerindendir. Diğer taraftan ise silsilesi Yasir Ammar El-Bitlisî'ye ulaşmaktadır. Yasir Ammar El-Bitlisî, Ebu Necîb Es-Sühreverdî'nin (Vefatı:583) halifelerinden olup, aynı zamanda Harezmi Necmuddin-i Kübra'nın şeyhidir (Vefatı:618). Hüsamuddin Ali El-Bitlisî 900/1495 tarihinde Bitlis'te vefat etmiş olup, Zeydan (Kosor) Mahallesi'ndeki Şeyh Ebu Tahir-i Kürdî türbesine defnedilmiştir.⁽¹⁾ Çeşitli eserleri mevcut olan Hüsamuddin Ali El-Bitlisî'nin en önemli eserleri, "İrşâdu Menzilu'l-Küttab" adlı iki büyük ciltten oluşan tefsiri, Kitâbu'n-Nusûs, Abdürrezzak Kâşânî'nin " İstilahâtü's-Sufiyye" sine yazdığı şerh ile, Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz'ına yaptığı şerhtir. Bunların birer nüshaları, Edirne Sultan Selim Kütüphanesi, Manisa Muradiye Kütüphanesi, Süleymaniye (Şehid Ali Paşa) kütüphanesi" ve Üsküdar Selimiye Kütüphanesinde. Tasavvufi görüşlerini daha çok Kitâbu'n-Nusûs'ta ifade etmiştir.(Lami'î Çelebî, Nefehatu'l-Üns Tercümesi, 1275:474-475; Şerefhan, Şerefnâme, 1860:1/342; Hulvî,Lemezât-ı Hulviyye, 1993:259-265; Bursalı Mehmed

Tahir efendi, Osmanlı Müellifleri, 1342:1/105-106; İdris-i Bitlisî, Selim-Şahnâme, Terc. Hicabî Kılangoç, 2001:5., Bitlis il yıllığı, 1971:106; Türkiyede Vakıf Abideler Ve eserler, 1977:2/191, Müstakîmzâde, Süleyman Saduddin, Mecelletu'n-Nisâb,1210/2000: ypr. 133, Çakmakçoğlu, 2001:253-266)

İdris-i Bitlisî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, İdris-i Bitlisî'nin "Hakku'l-Mübîn Fi Şarhi Hakkî'l-Yakîn"⁽²⁾ adlı eserinde, gençliğinin ilk dönemlerinde 876/1472-3 yılında, aralarında Mevlâna Abdurrahman Câmî'nin de bulunduğu Hacc kafilesinin Tebriz'e geldiğini haber aldığını belirtmektedir. (Bayraktar, 1991:4; kılangoç: 2001:7-8) O sırada İdris-i Bitlisî'nin 20 yaşına yakın olduğunu farzederek, 850'li yıllarda doğmuş olabileceği tahmin edilir.

Soy olarak Kürt olan, ilk tahsilini ve Tasavvuf terbiyesini pederinden alan İdris-i Bitlisî, çok kuvvetli bir medrese eğitimi alır. Diyarbakır, tebriz ve Şam'da tahsilini sürdürür. Arapça ve Farsça'nın dışında Türkçe'yi de iyi bir şekilde öğrenir. Nakli ve âlet ilimlerinde tebahhur kesbeder. İdris-i Bitlisî'nin mevcut eserleri de bunu teyid eder niteliktedir.

İdris-i Bitlisî, medrese tahsili sonrasında genç yaşında, Akkoyunlu devleti'nin sarayına girer ve Sultan Yakup zamanında (1478-1490)sarayda, münşilik ve muvakkil görevlerini deruhde eder. Hatta sarayda şehzadelerin ta'lim ve terbiyesi ile de vazifelendirilir. Sultan Yakub'un vefatından sonra da, Akkoyunlu sarayındaki görevlerine devam eden , İdris-i Bitlisî, Akkoyunlu Devleti'nin Şah İsmail tarafından yıkıldığı tarih olan 1501'e kadar bunu sürdürür. Sultan Yakup'tan sonra gelen hükümdarlara da bağlılığını devam ettirir. (Ayvansarayî, Hadîka, 1281: 1/ 263; Taşköprülüzâde, Şekâik, 1985: 314; Hoca saadeddin, Tâcu't-Tevârih, 992: V/238; Babinger, 1992: 51-52)

Safevî⁽³⁾ ailesinin o günkü temsilcisi olup, Şiilik iddiasıyla, akkoyunluları mağlup edip Tebriz'e girerek Safevî devletini kuran Şah İsmail'e karşı bu yüzden, İdris-i Bitlisî Mezheb-i Nâ Hakk (906/1501) tarihini cifr hesabıyla söylemiştir. Bu konu Şerefnâme'de şöyle anlatılır:

" Şah İsmail ortaya çıktığında, Rafızilerin mezhebi revaç buldu, Mevlâna İdris de onla-

(1)Başka kaynaklarda Tebriz'de vefat edip orada medfun olduğu kaydedilse de bu doğru değildir. (Bayraktar, 1991:4; Kılangoç, 2001: 5). Zira türbedeki kitabesi bunu doğrulamamaktadır.

(2)Hakku'l-Yakîn adlı eser, Gülşen-i Râz sahibi Şeyh Mahmud Şebüsterî'nindir.

(3) Safevî ailesi, Sühreverdîyye ve Ebheriyye tarikatının şeyhlerinden Şeyh İbrahim Zahid Gilânî'nin halifelerinden Şeyh Safiyuddin Ebu İshak El-Erdebili (Vefatı: 735/1334) tarafından kurulmuştur. Safiyuddin'in ismine nisbeten, bu aileye ve bu sülaleden gelen hanedana Safevîler adı verilmiştir. Ailede şeyhlik babadan oğula geçmiş, Şeyh Safiyuddinden sonra yerine oğlu Şeyh Şeyh Sadreddin Musa şeyh olmuş, onun ardından ise Hâce Alaeddin Ali, onun vefatıyla da Şeyh İbrahim Erdebili posta geçmiş, bu babadan oğula geçiş döneminde aile, siyasal ve toplumsal güç kazanarak hanedan haline gelmiştir. Şeyh İbrahim'den sonra ise, yerine kardeşi Şeyh Ca'fer posta geçmiş. Ancak bu dönemde, Şeyh İbrahim'in oğullarından Şeyh Cüneyd, amcasını tanımayarak ona karşı çıkmış, Erdebil'i terk ederek Anadolu'ya gelip, saltanat kurmaya heveslenmiş başına askerler toplamıştır. Bu şekilde Safevî ailesi ikiye bölünmüştür. Aslında sünnî olan Safevî ailesi içerisinde Şii ve Rafızî görüşlere ilk meyleden, Şeyh Cüneyd olmuştur. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kız kardeşi ile evli olan Şeyh Cüneyd Akkoyunlularla giriştiği bir çatışmada 1460 yılında öldürülmüştür. Yerine müritleri tarafından geçirilen oğlu Haydar ise, delikanlılık çağına gelince babası gibi saltanat hevesine kapılarak başına müritlerinden büyük bir ordu toplamıştır. Akkoyunluların Şirvan hakimi Ferruh Yesar'ın ordusu ile karşı karşıya gelmiş, tam savaktan zaferle çıkacakken, Şeyh Haydar başına isabet eden bir okla öldürülmüş, ordusu paniğe kapılıp dağılmış ve çoğu kılıçtan geçirilmiştir. Hayatta kalabilmeyi başaran tek oğlu İsmail ise müritlerince gizlenmiş, delikanlılık yaşına gelince müritlerinde ordu toplamaya başlamış özellikle Anadolu'dan bir sürü mürit ona katılmış büyük bir dervişler ordusu ile babası ve dedesinin intikamını almaya koyulmuş. Önce Şirvanşah olan Ferruh Yesar'ı ortadan kaldırmış ardından Askoyunlu hükümdarı Elvend Bey'le savaşmıştır. Sonunda Elvend'e karşı zafer kazanan İsmail, 906/1501 tarihinde Akkoyunluların payitahtı Tebriz'e girerek şahlığını ilan etmiş, böylece Safevî Devleti kurulmuştur. (İbn Bezzaz, Tevekkülü, Safevî's-Safa, 896; Aşıkpaşazâde, Tevârih, Ali Beğ nesri, 1332; Hinz,1992 , Yüksel,1995)

- (4) İdris-i Bitlis-i aslında terkibi Farsça, Mezheb-i Nâ Hakk – Hakk olmayan Mezheb- şeklinde söylemesine karşın ince bir zerafetle, terkinin Arapça, Mezhebuna Hakk – Hakk Mezhebimiz – olduğunu söyleyerek, Şah İsmail'in gazabından kendini korumaya çalışmıştır.
- (5) Bu olay Hadikatu'l-Cevâmî' de Ayvansarayî tarafından da nakledilmiştir. (Ayvansarayî, Hadika, 1281:1/263)
- (6) " Mevlâna İdris ki, Sultan'ın muvakkî'i idi" (Muhyî Gülşenî, 1982:79)

rın tarihini Mezheb-i Nâ Hakk olarak buldu , bu kıssa Şah tarafından duyulduğunda, Şah musahibi ve meclisinin has nedimi Kemâled-din Tabîb şîrâzî'ye Mevlâna İdris'e bir mektup yazıp, bu tarihi onun söyleyip söylemediğini sormasını emretti. Mevlâna Kemaleddin de bu emre uyararak, bir çok zerafet ve letafetle dolu bir mektup yazıp, Mevlâna İdris'e yolladı mektubun muhtevasına muttali olan Mevlâna İdris, bunu inkar etmedi ve cevâben şunları söyledi: " Evet! Bu tarihi ben buldum, ancak bu terkinin Arapçadır ve ben Mezhebuna Hakk dedim"⁽⁴⁾ Mevlâna İdris'in bu tavrı Şah İsmail'in hoşuna gider ve Mevlâna İdris'i kendisinin yanına gelip, maiyyeti arasına girmesi için davet eder. Mevlâna İdris ise, bu çağrıya rağbet etmeyip, mazeretini belirten Farsça bir manzumeyi Şah'a yollar. " (Şerefnâme, 1860:1/342-343)⁽⁵⁾

Şah İsmail'in maiyyetine katılmayan İdris-i Bitlisî, bir nakle göre, Safevilerin eline geçmiş olan Tebriz'i terk ederek Hicaz'a gider. Diğer bir nakle göreysen, önce İstanbul'a gelir, sonra buradan Hicaz'a gider. Ancak, Kaynaklara bakıldığında Tebriz'den Hicaz'a gitmiş olması daha muhtemel gözükmektedir. Daha sonra İstanbul'a gelen İdris-i Bitlisî Sultan II. Bayezid'in iltifatına mazhar olur. Bitlisî'nin daha önce de II. Bayezid'le ilişkisi olmuş, 1485 yılında, akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup adına II. Bayezid'e tebriknâme göndermiştir. İstanbul'da saraya iltihak eden, Mevlâna İdris, II. Bayezid'in de muvakkî' ve münşî'i

(Mühürleri basan özel kâtib) olur.⁽⁶⁾ Bir ara saray erkânı ile arası açılan İdris-i Bitlisî bazı sıkıntılara maruz kalır. Ancak, Sadrazam Hadım Atik Ali Paşa'nın ölümüyle rahata kavuşur. İdris-i Bitlis-i sarayda vak'anüvislik vazifesini de deruhde eder ve padişahın isteğiyle, ünlü tarih kitabı Heşt Behişt'i kaleme alır ve bunu otuz ay zarfında nihayete erdirir. Farsça olarak kaleme alınan bu tarih kitabı, II. Beyazid dahil sekiz Osmanlı padişahının tarihini içermektedir. 908/1503 ile 911/1505 tarihleri arasında yazdığı tarihini II. Bayezid'e sunar. Ancak İdris-i Bitlis-i'de bunun karşılığını alamadığı kanaati hasıl olur. Zira, saray erkânı kendisine cephe alır ve heşt Behişt'e tenkitler yöneltirler. (Bayrakdar,1991:6-9; kırılgaç, 001:8-9; Bursalı Mehmed Tahir, 1342:6-7; Babinger,1992:51-52; Muhyî-yi Gülşenî, 1982:77-79)

Daha önce Hacca gitmek isteyen Mevlâna İdris'e bu konuda bir türlü izin-i hümayun çıkmaz. Ancak Sadrazam Hadım Ali Paşa'nın vefatı ile Rebi'ü'l-Ahır 917/1511 tarihinde izin-i sultânî çıkar. Bunun üzerine 1511 tarihinde, İdris-i Bitlisî amcasının oğlu olan Hacc emiri ile birlikte, Deniz yolu ile Hacca gider. Önce Mısır'ın İskenderiye liman şehrine uğrar, ardından Kahire'ye geçer. Orada Memlûklü Sultanı Kansu Gavri ile görüşür. Ayrıca yine Kahirede ünlü mutasavvıf ve Gülşeniyye tarikatının kurucusu Şeyh İbrahim Gülşenî ile görüşmeleri, sohbetleri olur. Hatta onun isteği ile Farsça gazeller tertib eder. (Muhyî-yi Gülşenî, 1982:81-82)

Resim 1; İdris-i Bitlisî'nin kendi hattıyla "Heşt Behişt" adlı eserinin iki sayfası (Süleymaniye Es'ad Efendi Kütüphanesi No: 2197)

Amcasının oğlu ile birlikte Hicaz'a geçen İdris-i Bitlisî Hacc vazifesini yerine getirdikten sonra, hakkı takdir edilmediği için İstanbul'a dönmeyip burada kalmaya karar verir, hatta bu konuda saraya bir mektupta gönderir. Ancak, bir süre sonra İdris-i Bitlisî mekke'de mücavir olarak bulunuyorken, 918/1512'de İstanbul'da saltanat değişikliği olur. II. Bayezid'in oğlu Trabzon valisi olan Yavuz Selim Han, babasını zorla tahttan indirerek, yerine tahta geçer. Yavuz Sultan Selim tahta geçmesinin ardından İdris-i Bitlisî'ye hediyeler yollayarak İstanbul'a davet eder. Bunun üzerine Mevlâna İdris Şam ve Halep üzerinden İskenderun'a gelir Şam ve Halep'te bir

müddet kalarak oradaki ulema ve mutasavvıflarla muarefelerde bulunur. Ardından, İskenderun'dan Deniz yolu ile İstanbul'a gelir. İdris-i Bitlisi bu kere saray'da büyük iltifatlarla karşılaşır, Padişahın özel müşaviri olur. Bundan sonra Mevlâna İdris önemli roller üstlenir. Koyu bir sünnî olan İdris-i Bitlisi, Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e karşı büyük birsefer düzenlemesini temin eder. (Bursalı Mehmed Tahir, 1342:6-7; Ayvansarayî, 1281:263; Bayrakdar,1991:8-9; Hoca saadeddin, 1992)

906/1501 tarihinde Akkoyunluların payitahtı olan Tebriz'i zapt eden Şah İsmail, Anadolu'da babası ve delerine bağlı birçok mürit aşiret ve oymakları da başına toplar, Anadolu'da Erzincan ve Malatya'ya kadar bölgeleri zapt eder. Diğer yandan da Bağdat'a kadar ulaşır. Tekeli ve Karaman bölgesindeki birçok aşiret ve oymak Safevi devletine taraftar hale gelir. Doğuda ise Özbek Han'ı Şeybânî Han'la çarpışan Şah İsmail onu da tasfiye edip, büyük işkencelerle öldürtür. Böylece Şah İsmail kısa zamanda Herat'tan Sivasa kadar olan bir bölgede hakim olup rakipsiz kalır. Safevilerin bu kadar güçlenip yayılmasında başlangıçta, tüm gelişmelere göz yuman Sultan II. Bayezid'in büyük sorumluluğu vardır. (Hinz,1992;Allouche,1983;HocaSaadeddin,1992;Aşıkpaşazâde,1332;Solakzâde,1297;Sümer 1992; Şerefhan,1860)

İdris-i Bitlisi 1514'te Çaldıran seferine padişahla birlikte çıkar. Çaldıran seferi öncesinde, Şah İsmail Doğu Anadolu'da zaptettiği bölgelerdeki Kürt aşiret beylerini hapse attırmıştı. Bu durumla birlikte Kürt aşiretlerinin sünnî olmaları ve güçlü bir sünnî ulema geleneğinin, Abbasî hilâfet geleneğine köklü bir bağlılığın kürtler arasında yer edinmiş olması Kürt aşiretlerini Osmanlıya yöneltti. Bir kısım Kürt beyleri sefer yolculuğunda Yavuz Sultan Selim'in huzuruna çıkarak memleketlerinin tümünün Şah İsmail tarafından zabtedildiğini bildirerek bu konuda Şah İsmail'e karşı yardım talep ederler. Bu yüzden birçok Kürt aşireti Çaldıran savaşında Yavuz Sultan Selim'in safında savaşa katıldı. 2 Recep 920 tarihinde Çaldıran'da vukubulan savaş, bir hayli kayıp verilmesine rağmen kazanılır. Şah İsmail büyük bir bozguna uğrayarak ordusuyla kaçır, zevcelerinden biri ve birçok komutanı esir düşer. Çaldıran'da durmayan Yavuz Sultan Se-

Resim 2; İdris-i Bitlisi Çeşmesi (Fotoğraf: Aras Neftçi)

lim ordusuyla Safevî ordusunu takip eder ve sonunda Tebriz şehrine girilir. Şah İsmail ise Şiraz taraflarına kaçır. Daha önce Şah İsmail'in zulmüne maruz kalan Tebriz halkı Osmanlıları sevinçle karşılarlar. Yavuz sultan Selim Tebriz'de dokuz gün kalır ondan sonra burada kalınıp kalınmayacağı hususu istişare edilir. Yavuz Sultan Selim, Tebriz ya da Karabağ'da kışlayıp, baharda tekrar Şah İsmail üzerine yürümeyi ve onu tümüyle kökten ortadan kaldırmayı hedefler. İdris-i Bitlisi burada kışlanmasını, daha sonra tekrar sefere devam edilmesi yönünde ısrar eder. Ancak vüzerâ ve yeniçeriler ise İstanbul'a geri dönmek konusunda ısrarlı olurlar. Hatta, neredeyse ayaklanmaya bile teşebbüs olunur. Yavuz Selim kargaşayı önlemek için geri dönmeyi kabul etmek zorunda kalır. Tebrizli bir kısım san'at ve ma'rifet erbabında yanlarına alarak , geri dönüş yolculuğuna çıkılır. Bayburt , Niksar ve Amasya üzerinden İstanbul'a dö-

Resim 3; İdris-i Bitlisi Mektebi'nin arka taraftan görünüşü (Fotoğraf: Aras Neftçi)

(7) Bunlar, Bradost beyleri, Soran Meliki Şah Ali oğlu Emir Seyyid, İmadiye Meliki Emir Seyfeddin, Buhtî beyleri, Bitlis hakimi Emir Şeref, Hizan beyi Emir Davud, Sason Hakimi Ali bey, Nemrah Hakimi Abdal Bey, Emir Melik Bin İzzuddin, Hısn-ı keyfa (Hasankeyf) Hakimi Eyyubî sülalesinden Halil El-Eyyubî ve diğerleriydi.

Bu olay Solakzâde tarihinde şu şekilde anlatılır: "İtâat Kerden-i Ekrâd Ve Feth-i Kal'a-i İşân Tâife-i Ekrâd'ın memleketleri Kızılbaş tasarrufunda olan Azerbaycan ve Bağdâd ve Diyarbekr mabeyninde vâki' olmağın, zümre-i mezburê Surh-Ser ile mukavemete iktidarları olmadığı ecilden hah ne hah şeyâtîn ve câh-ı Şâh-ı gümrâh itaatine baş eğmişler idi. Pâdişah-ı bülend-makâm şehri-i Tebriz-i teşrif buyurdıkları eyyâmda ümerâ-yı Ekrâd'ın ekseri esnâ-yı râhda Şehriyâr-ı bâ ikbâl Hazretlerini istikbal idüb her birine mertebeli mertebesince riâyet ve iltifât olunmuş idi. Tebriz'de taraf-ı Rûm'a müracaat buyurdıkları hinde manzûr-ı nazar-ı pâdişâhî ve Hânedân-ı li 'Osman'ın hayır-hahı olan Müerrih Mevlâna İdris-i Bidlisî duâ-gu-yi kadimleri ve ol sefer-i zafer-rehberde ma'an bulunmağla nisbet-i terâbiye takribi ile ümerâ-yı Ekrâd Pâdişah-ı 'li-Nijâd Hazretlerine itâat ve inkıyâd maslahatı için hüsn-i tedbir ile teshîr kulub mutî' etmeğe Mardin kurbunda Bilâd-ı Kürdistan'a revâne etmişler idi. Mevlâna-yı mezbur bihasebi'l-Me'mûr bu emrin husulüne sarf-ı maktûr idüb Urmî ve Üştî ve Soran ve Sason ve Bidlis ve 'İmadiye ve Hısnkeyf hakimlerin ve bilcümle yirmi beş nefer ülke sahibi ümerâ-yı nâmdarların gönüllerin ele alub tatlı dil ile pâdişah-ı bâ 'adl-dâd tarafına mutî' ve münkâd eyledi. Ve bu eyyâmda ahâli-yi Diyarbekr Mevlâna-yı müşaruniyehin nasihatı ile derûn-ı hisardan Tâife-i Kızılbaş'ı ihrac ve esbâb-ı iskâllerini dahi târâc eylediler. Ve bu fütuhât-ı celîle Sultan-ı Cihan Amasya'da kışladığı zamanda vâki' oldu. (Solakzâde, 1297: 378)

nülür. Bu dönüş sırasında, Kürt beylerinin tümünün Osmanlı safına çekilmesi için İdris-i Bitlisî bölgeye gönderilir. (Celâl-Zâde Mustafa, Selim-Nâme,1990; Münecimbaşı Tarihi, 1975:2/456-474;Solakzâde,1297:365-376; Uğur, 1984:88-110; Hoca saadeddin, 1992: IV/195-225; Şerefhan,1860;Allouche,1983)

Yavuz Sultan Selim'in emriyle Kürt beyleriyle temasa geçen İdris-i Bitlisî, bu konuda büyük başarı elde eder. Kürt beyleri bir bir Yavuz Sultan Selim'e itaatlerini arzederler. Sonunda 25 kürt beyinden 24'ü itaatlerini arzedecek, Osmanlı hükümdarına bağlılıklarını bildirirler.⁽⁷⁾ Karşı safta sadece Erdelan Beyi Halid Bey'in çocukları kalır. Kürd beylerinin Osmanlılara bağlandığını öğrenen Şah İsmail Mardin ve Diyarbekir'e tekrar ordu gönderir. Türkmen beylerinden Ustaclu Oğlu Mehmed Bey'i Diyarbekir'e, onun kardeşi Karahan'ı da Mardine yollar. Bu iki şehir bunlar tarafından zabtedilir. Bunların üzerine bir ordu ile Bıyıklı Mehmed Paşa ile Şâdî Paşa gönderilir. İdris-i Bitlisî'yi de yanına alan Mehmed Paşa askerleriyle Diyarbakır'a ulaşır. Osmanlı'ya itaatini bildiren Kürt beyleri de aşiret mensuplarıyla bunlara katılır. Diyarbakır (Amid) halkı da safevilere karşı direndiğinden, Diyarbekir kısa zamanda Safevilerden temizlenir. Buradan kaçan Safevi taraftarları Mardin'e kaçarlar. Bunun üzerine İdris-i Bitlisî yanındaki kürt bey ve askerleriyle birlikte bizzat Mardin üzerine yürür. Ve şehrin kuşatılmasını idare eder. Mardin halkına va'z u nasihat eden İdris-i Bitlisî halkı şehri teslim etmeye ikna eder ve şehir teslim alınır. Şehrin teslim alındığını gören Karahan, taraftarlarıyla Sincar tarafında bir kaleye kaçarak burayı tahassun eder. Yavuz Sultan Selim de İdris-i Bitlisî ve kürt beylerine, hil'at ve büyük hediyeler gönderir. (Hoca Saadeddin, Tâcu't-evârih, 1992:IV; Solakzâde,1297:365-374;Münecimbaşı, 1975:2/456-474)

O sıralarda Bıyıklı Mehmed Paşa ile Şâdî Paşa'nın arası açılır. Şâdî, Padişah'tan, Amid'den öteye geçme konusunda emir almadıklarını bildirerek eyâlet askerlerini alarak Amasya'ya geri döner. Durumdan haberdar olan İdris-i Bitlisî, Amid'e dönüp kışlamaya karar verir. Bıyıklı Mehmed Paşa ve Kürt beyleriyle birlikte Amid'e dönüp, kaleyi müstahkem hale getirirler. (Münecimbaşı, 1975:2/474-475; Solakzâde,1297:380-381)

Şah İsmail'in bölgedeki eyâlet valisi olan Karahan Osmanlı askerleri ile Kürt aşiret askerlerinin çekildiğini duyunca, yanındaki askerlerle Mardin'e dönüp şehri zorla tekrar ele geçirir. Bunun üzerine Şah İsmail de, Hemedan hakimi Yegân ile Kelhor hakimini askerleriyle birlikte Kerkük yoluyla Karahan'ın yardımına gönderir. Zira, diğer yollar kürt beyleri tarafından tutulmuştu. (Münecimbaşı, 1975:2/475)

Bıyıklı Mehmed Paşa durumu Sultan'a arzeder, Sultan da Şâdî Paşa'ya kızıp tüm vazifelerinden alır. Karaman Valisi Boşnak Hüsrev Paşa'yı yardım için gönderir. Ayrıca kapıkulu askerlerinden bir miktar yeniçeri de gönderilir. Yeniçeriler Amid yolunda iken, Kemah hakimi Ahmed Bey'in teşvikiyle, Harput ve Ergani'yi de Şah İsmail taraftarlarının elinden alırlar.(Solakzâde, 374-375)

Bıyıklı Mehmed Paşa Karahan'ın üzerine öncü kuvvetler gönderir, ancak taktik hatası yüzünden Karahan'ın askerlerinin pususuna düşüp şehid olurlar. Bunun üzerine gelen yardımcı bekleyen Mehmed Paşa, yardım gelince Karahan'ın üzerine yürüdü. İki ordu Eski koçhisar yakınlarında karşı karşıya gelir. Osmanlı askerleri arasında toplara sahip ikibin civarında yeniçeri bulunmaktaydı. Ordunun sağ kanadında ise Karaman ve Anadolu beyleriyle yardıma gelen Boşnak Hüsrev Paşa altıbin süvarisiyle bulunmaktaydı. Sol kanatta ise Kürt aşiret bey ve ağalarıyla birlikte kırk bin civarında Kürt savaşçısı durmaktaydı. Bu kürt savaşçılar bizzat İdris-i Bitlisî tarafından komuta edilmekteydi. Karahan'ın ordusunda ise Şah İsmail'in yardıma gönderdiği Türkmen-Kızılbaş beyleri ve savaşçıları ile Gürcü savaşçılar yer almaktaydı. Çarpışmada ilkin Karahan'ın ordusu, Boşnak Hüsrev Paşa'nın askerlerini bozup ikiye yardı, bunun üzerine Zülkadirli askerleri ric'ate yüz tuttu. Ancak, idris-i Bitlisî Kürt savaşçılarla yeniçerilere Karahan'ın ordusu üzerine son bir hamle yaptırdı. Bu sırada Karahan yeniçerilerin tüfenginden çıkan bir kurşunla can verir. Safevî askerleri bozgunla karşılaşır. Karahan'ın askerlerinin büyük çoğunluğu savaş meydanında telef olur. Kurtulabilenler Mardin tarafına kaçar, bunların Sincar tarafına kaçanları, yeniçeri ve kürt savaşçılarca takip edilerek telef edilir. Karahan'ın Şah İsmail'in kızkardeşi olan eşi, bazılarıyla kurtularak Tela'fer ve Musul yolu ile

Tebriz'e kaçmayı başarır. Hüsrev Paşa, İdris-i Bitlisî ile birlikte Mardin üzerine yürür ve tekrar Safevîler'in eline geçmiş olan şehri tekrar kuşatırlar. Şehir halkı, Mevlâna İdris'le daha önce yapmış oldukları ahde uyarak şehri teslim ederler. Ancak Karahan'ın kardeşi olan Süleyman Bey adamlarıyla kaçarak şehrin kalesine sığınıp bu kaleyi kapatırlar. Kaleyi canla başla savunarak teslim etmezler. Kuşatma bir yıldan fazla sürer. Bu sırada ise Osmanlı-Memlûklü çatışması baş gösterir. Acem diyarına yeni bir büyük sefer için Ordu hazırlayan Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail ile anlaşılan Memlûklülerin engellemeleriyle karşılaşır. Bunun üzerine Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim Memlûk ülkesine sefer düzenlemeye karar verir. 1516 tarihinde büyük bir ordu ile gidilir. Antep, İskenderun ve Halep yöreleri zabtedilir. Osmanlı Ordusu Memlûklü Çerkes hükümdarı Kansu Gavri'nin ordusu ile Merc-i Dâbık yakınlarında karşılaşır. Savaşta, Memlûk-Çerkes ordusu bozulur bu savaş sırasında, hükümdar Kansu Gavri namaz kılarken secde üzerinde, bir Osmanlı askeri tarafından şehid edilir. Ardından Yavuz Sultan Selim, Şam'a girer tüm Suriye ve Filistin zabtedilir. (Solakzâde, 375-396; Hoca Saadeddin, Tâcu't-Tevârih, 1992:IV/231-308)

Bu sırada, Mardin kalesinin henüz zabtedilmediğini ve Karahanın kardeşi Süleyman Bey'in burada direndiğini öğrenen Yavuz Sultan Selim yeniden top ve tüfengli askerler gönderir nihayet kale fethedilir. Boşnak Hüsrev Paşa Kalede dirnenleri Süleyman Bey başta olmak üzere tamamen kılıçtan geçirir. Ustacluoğlu Muhammed'le Karahan'ın kardeşi olan Süleyman Bey'in kesik başını Padişah'ın katına gönderir. Aynı zamanda Diyarbekir civarında bulunan diğer Safevîlerin elinde bulunan kalelerde, o yıl içerisinde bir bir alınıp, Şah İsmail tarafından zindan'a atılmış olan Hasankeyf Emiri Melik halil El-Eyyubi, zindandan kurtulduktan sonra memleketine gelerek önce Siirt'i Safevîlerden kurtarır. Ardından, İdris-i Bitlisî ve Bıyıklı Mehmed Paşa'nın tüm seferlerinde yanlarında bulunur. Mardin kalesinin zabtından sonra, Hısnkeyf'in tekrar zabtı için yardım ister. Bunun üzerine İdris-i Bitlisî, Osmanlı askerleri ve Kürt savaşçılarından oluşan büyük bir ordu ile Hısnkeyf'e yönelir. Yavuz Selim'in emriyle,

kuşatmayı bizzat komuta eder. Sonunda zafer elde edilir ve şehir kalesiyle birlikte zabtedilir. İdris-i Bitlisî, Melik Halil'i bizzat kendisi beylik makamına oturtur. Ve buranın işlerini düzene koyana kadar burada kalır. (Hoca Saadeddin, âcu't-Tevârih, 1992:IV/248-258; Müneccimbaşı, 1975:2/ 477-479; Solakzâde, 1297:382-383; Uğur, 1984; Selim Şah-Nâme, 2001; Göyünç, 1991:15-34)

Mevlâna İdris, Kürt yoğunluklu bölgeleri Osmanlılara iyice bağladıktan⁽⁸⁾ sonra, 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine katılır. Padişah'ın Merc-i Dâbık Seferi sırasında Bıyıklı Mehmed Paşa Padişah'ın emriyle Diyarbekir'den gelerek bu sefere katılması istenir. Bıyıklı Mehmed Paşa'nın sefere iştirakiyle Diyarbekir ve çevresinin idaresi vekaleten İdris-i Bitlisî'ye verilir. Merc-i dâbık zaferinin ardından Bıyıklı Mehmed Paşa Padişah'tan izin isteyerek Diyarbekir'e avdet eder. Burada İdris-i Bitlisî'nin gördüğü teveccühü hazmedemeyen Mehmed Paşa, I. Selim'e bir mektup yazarak ya kendisinin ya da Mevlâna İdris'in Diyarbe-

(8) İdris-i Bitlisî'nin en önemli siyasi rolü, kürt aşiretlerini ve Kürdistan havâlisini Osmanlılara bağlamak olmuştur. Daha önce akkoyunlular'ın hakimiyet sahaları içinde bulunan bölge halkı, Safevî Devleti kurulunca bu yeni Şii devletin baskısına maruz kalırlar. Abasî devrinin başlarından beri sünnî akideye bağlı bulunan ve güçlü bir ulema geleneğine sahip olan kürtler, safevîlere karşın direnmek durumunda kalırlar. Bu suretle İdris-i Bitlisî'nin dirayetli siyaseti ve tavassutu ile Osmanlı'ya tercih ederler. Böylece, bölge halkı Tebriz yerine İstanbul'u payitaht olarak görmeyi tercih ederler. Çünkü, Yavuz Sultan Selim bölgedeki, beylerin haklarını muhafaza etmiş memleketlerini, Şah İsmail'in aksine beylere iade ederek muhtariyet tanımış. Sonuçta Bölge halkı safevî saldırı ve baskılarından korunmuş olur, aynı zamanda da, Safevî akınlara karşı tampon görevini icra ederler. Böylelikle safevîlerin Anadolu'nun içlerine ve batı bölgelerine sızmaları ve nüfuz göstermelerinin de yolu kapatılmıştır.

Resim 4; İdris-i Bitlisî'nin Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği mektub

(9) Biyıklı Mehmed Paşa vefat tarihi olan, 928 tarihine kadar, Diyarbakır Beylerbeyi olarak kalır. 24 Muharrem 928/24 Aralık 1521 tarihinde Salı gecesi vefat eder ve Diyarbakır'da kendi nâmına yaptırdığı Camiin doğu tarafındaki hazireye defnedilir. Biyıklı Mehmed Paşa'nın halen mevcut olan mezar şahidelerinde Arapça şu kitâbe vardır:

Başucu Taşı:

İntekale min Dâri'l-Fenâ ila Dâri'l-Bekâ

Sahibu'l-Seyf Ve'l-Cüdi Ve'l-'Atâ El-Merhûm El-Mağfûr Muhammed Paşa

Nevverellahu Merkadehu nûren ila'l-Haşri Ve'l-Cezâ

Ayakucu Taşı:

El-Emîru'l-Umera Bivilâyeti Diyarbekr

Hareshellahu Ta'âla 'ani't-Telbisi Ve'l-Mekr

Fî Leyleti's-Selâsa' Er-Râbi' Ve'l-İşrin şehri Muharremi'l-Harâm Min şuhûri seneti semân ve 'işrin ve tis'amiet

Tercümesi: Sahib-i seyf, cömertlik ve iyilik sahibi olan, Diyarbekir vilâyeti – Yüce Allah orayı hile ve desiseden korusun - beylerbeyi, Merhum ve mağfûr Mehmed Paşa – Allah onun kabrini Haşir ve Hesap gününe kadar nur ile nurlandırın – 928 Muharrem ayının 24. Salı gecesi Dâr-i Fenâ'dan Dâr-i Bekâ'ya intikal etmiştir.

Biyıklı Mehmed Paşa'dan sonra, Diyarbakır beylerbeyliğine yukarıda sözkonusu edilen Karaman beylerbeyi Boşnak Hüseyin Paşa tayin edilmiştir. Aslen Bosnalı, Sokollu ailesinden olan Hüseyin Paşa, 935/1528 tarihine kadar Diyarbekir beylerbeyliği vazifesini deruhde etmiştir. Hüseyin Paşa 938'de Halep beylerbeyi, 941'de Mısır valisi, 943'te ise Kanûnî'nin ikinci kubbe veziri olur. 952/1545 tarihinde vefat etmiş olup, İstanbul'da, Fatih-Bâli Paşa'da, Mimar Sinan eseri olan cesim türbesinde defnedilmiştir. Halen ayakta olan türbe kapısının üzerinde şu kitâbe okunmaktadır:

Mezar-ı Hüseyin Paşa Rahmetullahi 'Aleyh

Hakk Kıyâmetde 'inâyet eylesun

Mustafa âna şefâ'at eylesun

İşidenler dediler tarihini

Dâim Allah âna rahmet eylesun

952

Hüseyin Paşa türbenin olduğu mahalde mektep ve çeşme de yapılmış ancak bunlar günümüze gelmemiştir. Halen mevcut olmayan mektebin 947 tarihli kitâbesi kaynaklarda şu şekilde zabtedilmiştir:

İzz u ikbâliyle Hüseyin Paşa Mektebi yapıdı ede Hakk bâki Dedi bir kâmil o dem tarihini Dâr-i tahsil kelâm-ı bâki 947 Hüseyin Paşa'nın hayratından, Diyarbakır'da bir Cami, Medrese ve hamî, Halep'te de bir camii vardır. (Ayvansarâyî, Hadîka, 1281: 1/64; Ayvansarâyî, Mecmu'a, 1985: 115-116; Ayverdi, 1955: 31-38; Sözen, 1971; Beysanoğlu, 1996: 2/528-531; Tuncer, 1996: 107-126; Ülgen, 1989: 202)

Resim 5-6: İdris-i Bitlisî'nin Kabri ve şahidesi (Fotoğraf: Aras Neftçi)

kir'den alınmasını talep eder.⁽⁹⁾ Bunun üzerine padişah, İdris-i Bitlisî'ye kendi maiyyetine katılması konusunda emirname gönderir. Padişah Mısır seferi sırasında Şam'da iken İdris-i Bitlisî, burada padişah'a mülâki olur. (Kırlangıç, 2001:1011; Bayraktar, 1991:10) Bu sefer sırasında da, padişah'a müşavirlik yapar, Mısır'ın zabtından sonra bura idaresinin yeniden inşasında fikirlerine başvurulur. Hatta Mısır'ın ne surette idare olunabileceğine dair Padişah'a bir layiha arzeder. Kahire'de bulunduğu sırada başta İbrahim Gülşenî olmak üzere birçok mutasavvıf ve alim ile mülâki olur. (Muhyî-yi Gülşenî, 1982:166,352-355)

İdris-i Bitlisî Mısır'ın fethinin akabinde Mısır'da kalır ve burada Hayâtü'l-Hayavân tercümesini tamamlayarak padişaha sunar. Bunun yanısıra, Padişah'ın emriyle , Mısırın fethini konu alan bir Fetihnâme kasidesi kaleme alır. Bu Fetihnâme Selim Şah-nâme adlı eserinde mevcuttur. (Kırlangıç, 2001: 11; İdris-i Bitlisî, Selim Şah-Nâme, 2001:354-365)

Mısır'da kaldığı dönemde itibarlı bir mevkide olan Mevlâna İdris, Mısır'daki Osmanlı idarecileri ve Rumeli kazaskeri Zeyrekzâde'nin bazı haksız uygulamalarından rahatsız olan halkın şikâyet yeri olur. Kendisine pek çok şikâyet ulaşan İdris-i Bitlisî, sonunda dayanamayarak sitem dolu bir kasideyi padişah'a sunar. Bu kaside karşısında onun bir câize beklentisi içine girdiği zehabına kapılan Sultan Selim ona bin altın flori bağışlar. Bu ödüle hiddetlenen, Mevlâna İdris bunu vezirler aracılığıyla padişah'a iade eder. Padişah'a bu iletince, İdris-i Bitlisî'nin İstanbul'a gidecek donanmayla, geri dönmesini emreder. Bunun üzerine İdris-i bitlisî de donamayla İstanbul'a döner. (Hicabi Kırlangıç, 2001: 11-12) Oğlu Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi, Selim Şah-Nâme'nin zeylinde bunu şöyle anlatır:

" Bu gemiler Mısır'dan yükledikleri eşya ve mallarla tekrar asıl mekânları olan İstanbul'a yönelip ilâhî inâyet rüzgârıyla güven ve selâmet diyarına vardılar. Nazm:

Denizler ve karalar emriyle zabt edilince denizden ve karadan şer yok oldu.

Mısır ve Resid mallarıyla dolu selâmet yükü Mersa'ya ulaştı

İstanbul Mısır mallarıyla doldu, durumu anlatmaktan kâlem aciz kaldı

Kutlu donanmayla gönderilmiş olan merhum babam , ikbâl sahibi Sultan'ın birliklerinin Mısır ve Şam seferinin ardından saltanat diyarı İstanbul'a gelişine kadar günden güne artan devletin devamı için dua etmekle meşgul oldu. Sultan'ın hilafet diyarına gelişinden sonraysa türlü türlü iltifat ve şereflendirmelerle taltif edildi. (Selim Şah-Nâme, 2001:367)

İstanbul'a döndükten sonra kendini bir yandan ibadete veren diğer yandan, Hepşî Behişt'e ilâve olarak Selim Şah-Nâme'yi yazmakla meşgul olan İdris-i Bitlisî bu kitabını tamamlayamadan Sultan I. Selim'in vefatından yaklaşık iki ay sonra vefat eder. Sultan I. Selim, 9 Şevval 926 tarihinde Cumartesi gecesi (22 Eylül 1520) şirpençe hastalığından vefat eder. (Müneccimbaşı, Erünsal Tercümesi, 1975:2/502; Selim Şah-Nâme, 2001: 61; Hoca saadeddin, Tâcu't-Tevârih, 1992:IV/358-359; Solakzâde, 1297:424;). İdris-i Bitlisî ise, oğlu Ebu'l-Fazl'ın Selim Şah-Nâme'nin mukaddimesindeki kayda göre, 7 Zilhicce 926 (18 Kasım 1520) tarihinde vefat etmiştir. (Selim Şah-Nâme, 2001:61). İdris-i Bitlisî, Eyüp Gümüşsuyu Bülbülderesi tarafında, kendi adıyla anılan İdris Köşkü nâm mevkide, kendi hayrı olan mektep ve çeşmenin karşısında yer alan, zevcesi Zeynep Hatun'un hayrı olan Camiin yakınında set üstünde defnedilmiştir. (Ayvan-

sarâyî, Hadîka, 1281:1/263; Bursalı Mehmed Tahir, 1342:3/7)⁽¹⁰⁾ Bilahare yenilendiği anlaşılan silindirik şeklindeki muahhar mezar şahidesinde şu kitâbe mevcuttur:

*Kutbu'l-Ârifin
Merhûm ve mağfûr leh
İdris Efendi
Ruhîyçun El-Fatiha*

(Kitâbede tarih yazılmamıştır)

Bunların yanısıra İdris-i Bitlisî aynı zamanda üstün nitelikli bir hattat olup, Dîvânî, sülûs, nesih ve ta'lik yazılarında mahir idi. Hatta, Koca Mustafa Paşa-Sünbül Efendi Camiinin ana kapısının sol taraf kitabesini yazmıştır. Yanısıra, yine baş kapıda yazılı Arapça tarihi söylemiştir. (Ayvansarâyî, Hadîka, 1281:1/162, 263; Bursalı Mehmed Tahir, 1342:3/8; Bayrakdar, 1991:57,98)

İdris-i Bitlisî'nin birden fazla çocuğunun olduğu bilinmesine rağmen sadece biri tanınmıştır. Defterdar olan oğlu Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi, Doğum tarihi bilinmeyen bu zât da babası gibi âlim olup şöhret bulmuştur. Genç yaşta ilmiye sınıfına dahil olan Ebu'l-Fazl Efendi 912 tarihinde Bursa Sultanîye Medresesi müderrisi Kâdî-yi Bağdâdî'ye mu'îd olur. Kanunî Sultan Süleyman devrinde dîvân azâlığı ve Semendire, Tırhala, Yenişehir, Manisa ve Trablusuşşam'da kadılık yapmıştır. nihayetinde de, 949/1542 tarihinde, İstanbul Rumeli defterdarlığına tayin olunmuştur. 974/1566-67 tarihinde de baş defterdar olur.⁽¹¹⁾ Üç yıl sonra Padişah'ın bir hükmüne karşı çıkararak istifa eder. Ömrünün geri kalanını denize nâzır evinde ilim ve ibâdetle geçiren Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi 982/1574-75 tarihinde vefat edip Tophane sırtlarında kendi nâmına yaptırdığı Camiî haziresine defn olunmuştur. (Peçevî, Tarih-i peçevî, 1283:1/42; Bursalı Mehmed Tahir, 1342:3/8-9; Bayrakdar, 1991:12; Kırlangıç, 2001:24; Ayvansarâyî, Hadîka, 1281:2/65; Şerefnâme, 1860:1/344; Öz)

Çeşitli Kaynaklarda Ebu'l-Fazl'ın vefat tarihi ve defnedildiği yer konusunda çelişkili bilgiler yer almaktadır. Hadîkatu'l-Cevâmî' vefat tarihini 971 olarak belirtmekte ve mezarının Tophane'deki camiinin ön tarafında yola nâzır olduğunu kaydetmektedir. (Ayvansarâyî, Hadîka, 1281:2/65). Şekâik Zeyli 'Atâî'de

onun Cami ve türbesini bina ettikten sonra gördüğü rüya üzerine Hacc'a azîmeti esnasında 982 tarihinde Şam'da irtihal eylediği yazılmıştır. (Bursalı Mehmed Tahir, 1342:3/8)

Ebu'l-Fazl Mehmed efendi de Babası, İdris-i Bitlisî gibi, Kürtçe ve Türkçe dışında Arapça ve Farsça'ya da tam bir vukufiyeti olduğundan, bu yönde eserler vermiştir. Çeşitli kaynaklarda 9 kadar eserinin ismi zikredilmiştir. Eserleri büyük bir bölümü tercüme olmak üzere Tefsir, Kelâm, Tarih, Tasavvuf, Şiir ve siyasetle ilgilidir.

Ebu'l-fazl Efendi babasının eksik kalan Selîm Şah-Nâme'sini 974/1567 senesinde tamamlamış, Farsça Osmanlı Tarihi olan 12 fasıl üzere Tarih-i Ebu'l-Fazl'ı yazmıştır. Hüseyin Vâiz El-Kâşifî'nin tefsirini Türkçeye tercüme etmiştir. Bunun bir nüshası Süleymaniye (Es'ad Efendi) kütüphanesindedir. (Ayvansarâyî, Hadîka, 1281:2/65; Bursalı Mehmed Tahir, 1342:9; Bayrakdar, 1991:12-14; Kırlangıç, 2001:24-25)

Ebu'l-Fazl Efendi, Tophane sırtlarında kendi nâmına bir de cami yaptırmıştır. Cami 961/1553 tarihinde Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Kesme taş duvarlı, Fevkânî, Ahşap çatılı ve üç kubbeli, Dikdörtgen planlı, son cemaat yeri ve tek şerefeli minareye sahip olan Cami 1912 yılında yangın geçirmiştir. 1916'da yıkılmış. 1950'li yıllarda tamamen arsa haline gelen camiî haziresindeki mezarlar bu tarihlerde, sahilde yer alan Kılıç Ali Paşa Camiinin haziresine nakledilmiştir. Ebu'l-Fazl Efendi'nin tarihten hâli olan mezar şahidesi de burada bulunmaktadır. (Ayvansarâyî, Hadîka, 1281:2/65; Mehmed Raif, Mir'ât, 1314:367-368; Öz, 1997:2/19; Öneş, 1998:376; Ülgen, 1989:46,160). Defterdar yokuşu, İtalyan Hastahanesi karşısında yer alan cami, son yıllarda, yeniden, ancak betonarme olarak ihya edilip ibâdetle açılmıştır.

Ebu'l-Fazl Efendi'nin iki yetişkin çocuğu, kendisi henüz hayatta iken denizde akıntıya kapılarak boğulur. Şerefnâme'ye göre, Ebu'l-Fazl'ın bu iki çuğu fırtınalı bir günde, İstanbul yakasına geçmek için Galatadan gemiye binerler, ancak geminin batması sonucu, boğularak hayatlarını kaybederler. Bunu edebî bir dille ifade eden Şerefnâme'de bunlar hakkında manzum bir mersiye de yer alır. Şerefnâme'ye göre, Ebu'l-Fazl'ın başkaca erkek ço-

Resim 7; İdris-i Bitlisî'nin kitabesi (Fotoğraf: Aras Neftçi)

(10) Edirneli Meccî Efendi Şekâik-i Nu'maniye tercümesinde, Şekâik metnine şu ilaveyi yapar:

Eba Eyyub-i Ensârî'de İdris Köşkü dedikleri mahalde defn olunup ol mahal onlara intima'la meşhur oldu. (Shf. 328)

Hadîka'da da şu kayıt yer almaktadır:

"Mumâileyh İdris Efendi hâla İdris Köşkü denmekle ma'ruf nâm mahalde binâ-kerdeleri olan çeşme-i âb-î lezize karîb Bülbülderesi tarafında bir sed üzerinde medfundur. Vefatları Cennet-Mekân Sultan Süleyman Hân Hazretlerinin zaman-ı saltanatları evâilindedir." (Ayvansarâyî, Hadîka, 1281:1/264)

(11) "Ebu'l-Fazl Efendi, Mulla İdris-i Bitlisî oğludur. Babası gibi sahib-i faziletler. Kadî iken Karaman Vilâyetini tahrir idüb sonra, orta defterdarlıkta Baş defterdar olmuştur." (Peçevî, Tarih-i Peçevî, 1283:1/42)

cuğu bulunmadığından nesli kesilir (Şerehan, Şerefnâme, 1860:1/344)

İdris-i Bitlisî'nin Eserleri

Mevlâna Hakimuddin İdris El-Bidlîsî, hayatı boyunca Arapça ve Farsça bir çok eser kaleme almıştır. Bu eserler, Tıp, Felekiyat, Kalam, Tasavvuf, Şer'î ilimler, Tarih ve Siyasetle ilgili eserler olmuştur. Bugün 25 adedi mevcut olduğu bilinen 27 eserinin varlığı tesbit edilebilmiştir. (Bayrakdar, 1991:50-52; Kırlangıç, 2001:15-21; Bursalı Mehmed Tahir, 1342:3/7-8) Bu eserlerin listesini şu şekilde verebiliriz:

1- Kenzu'l-Hafî Fi Beyan-i Makâmâtî's-Sûfî (Arapça, bilinen tek nüshası, Siirt Tillo'da Molla Burhan'ın özel kitaplığında.)

2- Mir'atu'l-uşşak, Yavuz Sultan Selim'e ithaf edilmiştir. Farsça, Bir nüshası Süleymaniye (Es'ad Efendi) kütüphanesi No:1888/4'tedir.

3- Tuhfe-i Dergâh-ı 'lî, Eserin varlığı bilinmemektedir.

4- Şerhu Fusûsî'l-Hikem, Muhyiddin-i 'Arabî'nin Fusûsî'l-Hikem'i üzerine yazılmış bir şerhtir. Arapça, bilinen tek nüshası, Yine Tillo'da aynı şahsın kitaplığında.

5- Şerhu'l-Hamriyye, Arapça, ünlü İbn Farız'ın El-Kasidetu'l-Hamriyyesine yazılmış bir şerhtir. Bilinen yegâne nüshası, Bitlis-Norşin (Güroymak)'de, Nureddin Mutlu'nun özel kitaplığında.

6- Hakku'l-Mubîn Fi Şarhi Hakki'l-Yakîn, Farsça, Şeyh Mahmud Şebüsterî'nin Hakku'l-Yakîn adlı eserinin şerhidir. Bilinen tek nüshası, Süleymaniye (Ayasofya) kütüp. No: 2338'dedir.

7- Münazaratu's-Savm Ve'l-iyd, Farsça, Oruç ve Ramazan bayramı ile ilgili fihri bir eserdir. Yarı nesir yarı manzum haldedir. Eserin bir nüshası, Süleymaniye (Es'ad Efendi) Kütüphanesi, No: 1888/5'tedir. Diğer bir nüshası ise, Bitlis-Norşin (Güroymak)'ta Nureddin Mutlu'nun özel kitaplığında.

8- Şerhu Esrari's-Savm min Şarhi Esrari'l-İbadîn, Arapça, Mekke'de olduğu yıllarda yazmış olup, Mısır Çerkes Sultanı Kansu Gavri'ye sunmuştur. Bir nüshası Süleymaniye (Ayasofya) Kütüp. No: 1994'te kayıtlıdır.

9- Tercüme ve Tefsir-i hadis-i Erba'in,

Farsça, Kırk hadis tercümesidir. Bilinen tek nüshası, Süleymaniye (Fatih) Kütüp. No: 791/1'de kayıtlıdır.

10- Tercüme ve Nazm-ı Hadis-i Erba'in, Farsça, İdris-i Btlisî'nin ikinci Kırk hadis kitabıdır. İstanbul Üniversitesi Farsça Yazmalar Bölümü No:823Te ve Süleymaniye (Lala İsmail) Kütüp. No:30'da birer nüshası mevcuttur.

11- Hâşiye 'Ala Tefsiri Beyzâvî, Arapça, Kadı Beyzâvî'nin ünlü Tefsiri üzerine yazdığı bir haşiyedir. Eser II. Bayezid'e ithaf edilmiştir. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümü, No: 303'tedir.

12- Risâle Fi'n-Nefs, Arapça, Nefs ve ruh konusunda yazılmış kelâma dair bir eserdir. Eserin bir nüshası, İngiltere Manchester'da John Rylands kütüphanesi No:385'te kayıtlıdır. Diğer bir nüshası ise, Bitlis-Mutki, Ohin (Yukarı Koyunlu) köyünde, Şeyh Alaadin Efendi özel kütüphanesinde.

13- Şerhu Haşiyeti't-Tecrid, Arapça, Seyyid Şerif-i Cürçânî'nin tecrid Haşiyesi'ne yapılmış bir şerhtir. Bilinen tek nüshası, Bitlis, Norşin (Güroymak)'de, Nureddin Mutlu özel kitaplığında.

14- Münazara-i 'İşk Ba 'Akl, Farsça, Kalam-Tasavvuf konusunda bir eserdir. Bilinen tek nüshası, Beyazıt Devlet kütüphanesi, No:5863'tedir.

15- Seyfu's-Şer'î'l-Meşhûr 'Ala Şahi Ahmeri'r-Reisi'z-Zendiki'l-Meşhûr, Rafizilere Reddiye, Arapça, Ahmed Rif'at Efendi, Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye'de "Mezheb-i Revâfızî red zımnında güzel bir kitâb te'lif eylemiş ki " diye ifade etmekte ve bugüne kadar bir nüshasına tesadüf edilmemişti. Ancak son yıllarda, Konya Yusuf ağa kütüphanesi, No: 6730'daki bir mecmua içinde bir nüshasına rastlanmıştır. Risale 12 yapraktan oluşmakta ve ta'lik olarak yazılmıştır. (Cilâcı, 1994:163-170)

16- Mir'atu'l-Cemâl, Farsça, Ahlak ve siyasetle alakalı olup, veciz sözlerle doludur. Eserin bir nüshası, Süleymaniye (Es'ad Efendi) kütüphanesi, No:1888/1'de bulunmaktadır.

17- Kânûn-i Şehinşâhî, Farsça, Mir'atu'l-Cemal gibi, siyaset ve ahlak konularını içermektedir. Kanunî Sultan Süleyman'a ithaf

edildiğinden, hayatının son aylarında bittiği anlaşılmaktadır. Eserin bir nüshası Es'ad Efendi Kütüp. No:1888/2'de diğer bir nüshası da, Türk-İslam Eserleri müzesi, No:2087'de bulunmaktadır. İranlı araştırmacı, Hasan Tevekkülî'nin bu kitap üzerine bir doktora çalışması mevcuttur. Bu çalışmada, Kitabın Farsçası ile birlikte, Türkçe tercümesi de derc edilmiştir.

18- Risâle Der İbâhat-ı Eğânî, Farsça, İdris-i Bitlisî, Kanûn-i Şehinşâhî adlı eserinde, bu kitabına atflarda bulunmakta ve burada, üd, ney gibi çalgılarla güzel seslerin mübah olduğunu savunduğunu belirtmektedir. Bu eserin herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır.

19- El-İbâ' 'an Mevâki'i'l-Vebâ' Diğer adıyla Risale fi't-Tâ'ûn Ve Cevâzi'l-Firâr, Arapça, 1511 ya da 12 yılında yazıldığı anlaşılan eser, adında da görüldüğü gibi Veba hastalığı ile ilgilidir. Eserin bir nüshası, Selim ağa Kütüp. No: 12-72'de diğer bir nüshası da, Süleymaniye (Şehid Ali Paşa) kütüphanesi, No: 2033/2'dedir.

20- Tercüme-i Hayâtu'l-Hayavan, Farsça, Hayvan ilimleri ile alakalı bu eser, Mısırlı Kemâluddin Muhammed Bin Musa (Vefatı: 808/1406) 'nın " Hayâtu'l-Hayavân" kitabının Farsça tercümesidir. Müellif hattı olan nüsha Topkapı sarayı (Revan) Kütüphanesindedir. Diğer bir nüshası da, Süleymaniye (Ayasofya) kütüphanesi, No:2912'dedir.

21- Risâle-i Bahâriye, Farsça, Kozmoloji ile alakalı bir eserdir. Akkoyunlu Sultanı Sultan Yakub'un son zamanlarında yazılmış olup, ona sunulmuştur. Eserin bilinen tek nüshası, Süleymaniye (Es'ad Efendi) kütüphanesi No: 1888/6'da kayıtlıdır.

22- Risâle-i Hazaniye, Farsça, Akkounlu sultanı Yakub ile birlikte, Azerbaycan'dan Er-ran'a yaptığı yolculuğu anlatan bir nevi seyahatnâme kitabıdır. Eserin bir nüshası, Süleymaniye (Es'ad Efendi) kütüp. No:1888/7'de kayıtlıdır.

23- Heşt Behişt, Farsça, İdris-i Bitlisî'nin tarile ilgili yazdığı en önemli en mufassal eserdir. Sultan İkinci Bayezid devrine kadarki Osmanlı sultanlarının ve dönemlerinin tarihi anlatılır. Heşt Behişt, Farsça'da sekiz Cennet anlamına gelmektedir ki, II. Bayezid'e gelinceye kadar sekiz Osmanlı padişahına işaret eder. Eserin mukaddimesinde 908/1502 tarihinde, II. Bayezid'in kendisine, Osmanlı hanedanının ortaya çıkışından o güne gelinceye kadar tarihlerini yazmayı emrettiğini bildirir. Eser, her padişah için bir kitap olmak üzere sekiz Ketibeye ayrılmıştır. İdris-i Bitlisî eseri 911/ 1505 tarihinde tamamlayarak Sultan İkinci Bayezid'e sunar. Ancak, sonradan ilavelerle eserin yazımını sürdürür. Esere son ilave II. Bayezid'in tahti oğlu Selim Han'a bırakılması olayı ile yapılmıştır. Eserin Türkiye ve yurt dışında bir çok nüshası bulunmaktadır. Müellif hattıyla olan bir nüshası Süleymaniye (Es'ad Efendi) kütüphanesi, No. 2197'de bulunmaktadır. Eserin sonunda ketebe kaydında, İdris-i Bitlisî kendi imza ve mührünü basmıştır. Eser Sultan I. Mahmud döneminde Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın isteği ile Hâcegân-ı Dîvândan, Vanlı Abdülbâki Sa'dî Bin Ebibekr Vehbî Efendi tarafından Osmanlı Türkçesine çevrilmiş olup, bir nüshası, Süleymaniye (Hamidiye) kütüp. No:928'dedir. Diğer bir nüshası da, Süleymaniye (Ayasofya) kütüp. No:3544'tedir.

24- Selim Şah-Nâme, Farsça, İdris-i Bitlisî bunu Heşt Behişt'e zeyl olarak kaleme almış, Sultan I. Selim devri anlatılmıştır. Ancak, İdris-i Bitlisî Yavuz Sultan Selim'in çok kısa bir süre ardından vefat ettiğinden bu eserini bitirememiş, eser eksik ve müsveddeler halinde kalmıştır. Daha sonra oğlu Defterdar Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi eseri derleyip ilavelerle tamamlamıştır. Ayrıca, Heşt Behişt'e ve buna, " Süleyman-Nâme" diye bir zeyl yazmıştır. Bu zeylin çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunmaktadır. Selim Şah-Nâme'nin bir nüshası Topkapı Sarayı (Revan) kütüphanesi No: 1540'ta, diğer bir nüshası da, Süleymaniye (Lala İsmail) kütüp. No:348/2'dedir.

25- Kasâid Münşeât ve Müraselât, Farsça, İdris-i Bitlisî'nin Sultanlar ve diğer devlet adamları hakkında yazdığı kasideler ve mektuplarını içerir. Eserin bir nüshası Süleymaniye (Es'ad Efendi) kütüp. No:1888/3'te kayıtlıdır.

26- Mecmua-i Münşeât, Farsça, İdris-i Bitlisî'nin döneminin , Akkoyunlu, Karakoyunlu, Timurlu ve Osmanlı sultanlarına diğer devlet adamlarına yazdığı mektupları içermektedir. Mektupların çoğu Mevlâna İdris'e

Resim 8; Mevlevî İskender Dede'nin kabri ve şahidesi (Fotoğraf: Aras Neftçi)

ait olmasına rağmen bazıları da oğlu Ebu'l-Fazl'a aittir. Bu mecmua, İstanbul Üniversitesi kütüphanesi, Farsça yazmalar bölümü No: 906'da kayıtlıdır.

27- El-Münşeât, Türkçe, İdrisî Bitlisî'nin bilinen tek Türkçe eseridir. Eser ayrıca İdris-i Bitlisî'nin Türkçe mektuplarını da içerir. Eserin son bölümündeki mektuplar ise, oğlu Ebu'l-Fazl'a aittir. Eserin bilinen tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, No:3879'dadır. (Bayraktar; 1991:31-52; Kırlangıç, 2001:15-31; Babinger, 1992:51-55; Bursalı Mehmed Tahir,1342:3/7-8) Bunlardan başka, İdris-i Bitlisî'nin Topkapı sarayı arşivinde bazı mektupları mevcuttur.

İdris-i Bitlisî'nin Eyüp'teki Eserleri

İdris-i Bitlisî ile ilgili birçok kaynaktan, Eyüp civarındaki, İdris köşkünden söz edilmekte ve bu köşkün, İdris Köşkü caddesinde bugün halen mevcut olan mektebine bitişik olduğu tahmin olunmaktadır. Ancak köşkün niteliği, büyüklüğü konusunda elimizde bir bilgi bulunmamakta, sadece arkasında yer alan niyet kuyusundan söz edilmektedir. Evliya Çelebî bu köşkün, mesireyeri ve namazgâh'ın Şeyh İdris adlı bir Bayramî Şeyhi tarafından yaptırıldığını kaydetmektedir:

"Bânisi, Bayramiyye Tarikati şeyhlerinden Şeyh İdris adlı azizdir. Güzel bir tekke yaptırmış idi ki, tarikat yârânı ve dervişler orada toplanıp safâ ederlerdi. Fakat, Sultan Mustafa Hân'ın tahata culûsu ile bu şeyhi dinsiz, Allahsız deyu ittiham ederek tekke ve otâğını harâb etdiler. Hâla birkaç güzel çınar ağaçları, çimenlikleri, Namazgâh seddi, tatlı su çeşmesi, büyük havuzu durur. İdris köşkü derler, güzel bir mesîre yeridir." (Evliyâ Çelebî, Seyahatnâme, Cilt 1.)

Ancak Evliyâ Çelebî burada İdris-i Bitlisî'yi Bayramî-Melâmîliğin önde gelenlerinden ünlü İdris-i Muhtefî ile karıştırmıştır. Melâmîyye'nin ikinci devresinin en önemli şeyhlerinden olan İdris-i Muhtefî aslen Tırhala'lı olup, asıl adı Hacı Ali Bey'dir. Şeyh Hüsamuddin-i Ankarâvî'nin halifelerindendir. Sonradan İstanbul'a gelip Yavuz Selim Cami-

inin yakınında bir konağa yerleşmiştir. Burada İdris adını almıştır. Melâmet meşreblîği dolayısı ile kimliğini gizlemeyi başarmış. Hatta vefat edinceye kadar tabilerinden başka kimse, İdris'in, Hacı Ali Bey olduğunu öğrenememiştir. Bu yüzden ona gizli, gizlenmiş anlamına gelen Muhtefî sıfatı verilmiştir. Tarihindeki, Melâmî meşrebi dolayısıyla, yine Sultan Selim semtinde Şeyh Yavsî Tekke'sinin şeyhi ünlü Abdülmecid Sivasî ile mücadeleleri olmuş. Şeyh Abdülmecid Sivasî, onu ve müridlerini zındık olmakla suçlamıştır. Çeşitli eserlerinde onu yermiştir. (Gündoğdu,2000:123-134). Melâmilikte, Tıflî Ahmed Çelebî, Sarı Abdullah Efendi gibi ünlü kimse-leri yetiştiren, İdris-i Muhtefî, 1024/ 1615 tarihinde vefat etmiş olup, kabri Kasımpaşa tersane arkasında Kulaksız'a çıkan yokuşun başlarında sağ tarafta müstakil sofa üzerindedir. Aynı zamanda okçulukla da şöhret bulan İdris-i Muhtefî'nin Okmeydanı'nda bir nişan taşı da vardır. (Gölpınarlı, 1931/1992:123-137;Mehmed Raif,1314:543-544;Bursalı Mehmed tahir, 1342: cil 1; Sâdik Vicdânî, 1995:41-44)

M. Nermi Haskan ise, Köşkün, Sibyan mektebinin sol tarafında yer alan İdris-i Bitlisî' çeşmesinin arkasında imiş. (Haskan, 1996:356) Bugün bu yerde, Sultan III. Osman'ın kadınlarından Zevkî kadın'ın 1182/1768'de yaptırdığı bir namazgah, 997/1588 tarihli Mevlevî İskender Dede'nin Mevlevî sikkeli mezar şahidesi,⁽¹²⁾ IV. Murad'ın Mirahur-ı evveli Ali Ağa ve aile efradının mezarları bulunmaktadır. İdris Köşkü caddesi üzerinde, Mektebin sağ ilerisinde ise, Nahilbend Hasan ağa türbesi ve Çolak Hasan ağa tekkesi mevcuttur. Türbe, çeşitli yerlerde hayratı olan, Sultan Ahmed civarındaki Nahilbend camiinin de bânisi olan Hasan Ağa'ya aittir. Muntazam kesme taştan yapılmış olan Türbe, iki bölümden oluşur. Sağ tarafında şahidesiz kabir, sol tarafında ise küçük bir mes-cid-çilehane yer almaktadır. Türbe'nin kabir tarafındaki hacet penceresi üstünde şu kitâbe mevcuttur:

*Türbe-i Nahilbend Merhûm Ve Mağfûr
El-Hacc Hasan Ta'mîr Tarih(i) Sene
1186/1772*

Bitişiginde ise, Sultan III. Mustafa zamanında yaptırılmış olan Halvetî Şeyh Çolak Hasan Efendi tekkesi vardır. Çolak Hasan

(12) İskender dede'nin mevlevî Täclî mezar şahidesinde şu kitâbe vardır:

*Merhûm Kutbu
El-'Arifin İskender
Dede Ruhıyçun
El-Fatiha
Sene 997*

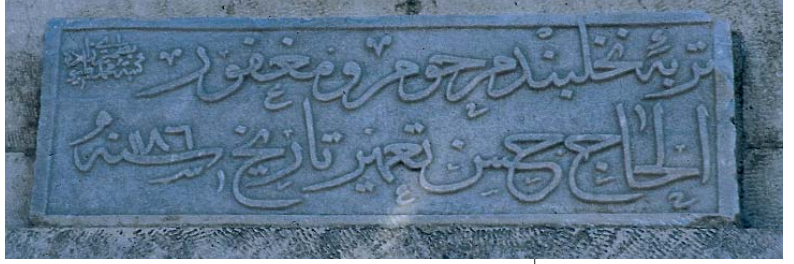
Efendi Ruslarla olan bir savaşta parmaklarını yitirdiğinden bu lakapla anılmıştır. Sultan I. Abdülhamid devrinin başlarında, 1185 /1771'te vefat etmiş olup, Kaşgarî tekkesinin yukarısında medfundur. Kendi zamanında tekke binası yangın geçirmiş olup, yeniden inşa edilmiştir. Yerine oğlu Şeyh Hafız Mehmed Rıza Efendi postnişin olmuştur. Rıza Efendi 1213/1798 Cemaziyelahirinde vefat etmiş olup babasının yanına defnedilmiştir. Bundan sonra tekke'de, 1925'e kadar dört postnişin daha gelmiş, tekke bilahare Nakşibendî tekkesi olmuş. Son şeyh'in adı ise Hasan Efendidir. (Ayvansarâyî, Hadîka, 1281:1/264; Zâkir Şükri, 1980:51; Özdamar, 1994:26-27; Haskan, 1996: 103,199). Tekke'nin selamlık kısmı, son tadilatlarda yıkılmış olup, sadece türbenin arkasında yer alan harem daire si ayakta kalmıştır.

Çolak Hasan Efendi tekkesinin arkasında 1230/1815 tarihinde, Mevlevî Dolancı Derviş Mehmed Efendî tarafından bir Mevlevîhane inşa ettirildiği sonra ise yıkıldığı Hadîkatu'l-Cevâmî'de kitabı neşreden Ali Sâtî' Efendi tarafından kayıt düşülmüştür:

" Ve bunu tekyesine karîb mahalde, Tarîk-i Mevleviyye'den Dolancı Dervîş Mehmed 1230 tarihinde bir Mevlevîhâne binâ etmiş ve kendine Konya'dan şeyhlik getirtmiş idi. Lâkin, sitâne-i 'Aliyye'de olan şeyhler mu'araza ettiklerinden bir vechile semâ' ve âyîn-i Mevleviyyeden bir nesneye kâdir olamayıp hâli üzerine terk etmekle tadrîcile münhedim oldu. Şeyh-i mezbûr 1240 tarihinde vefat edip Kasımpaşa Mevlevîhânesi mezaristanında medfundur. " (Ayvansarâyî, Hadîka, 1281: 1/265) . Ancak, Burada 997 tarihli Mevlevî İskender dede'nin kabrinin bulunması, ayrıca, 4 Cemaziyevvel 1207 tarihli bir istidanâmeye bakılırsa burada bir mevlevîhâne'nin çok eskiden beri varolduğu tesbit edilmektedir. (Haskan, 1996:104)

İdris-i Bitlisî, burada köşk dışında, Sibyan mektebi ve bir çeşme de yaptırmıştır.

Mektep, kitâbesi bulunmadığından inşa tarihi tesbit edilememiştir. Ancak, İdris-i Bitlisî'nin vefat tarihi olan 7 Zilhicce 926/18 Kasım 1520 tarihinden önce yapılmış olması gerekir. Ancak bu mektep, Sultan IV. Murad'ın mirâhur-ı evveli olup, 25 Zilhicce 1035/17 Eylül 1626 tarihinde attan düşerek vefat eden Ali

Ağa tarafından müceddeden tamir edildiği için, Attan Düşen Ali Ağa Mektebi olarak da anılmıştır.⁽¹³⁾

Fevkânî olan mekteb binası, muntazam kesme taştan yapılmıştır. Saçakları kesmetaş silmelidir. Mektebin avlusuna, cadde üzerinde yer alan kemerli bir kapıdan girilir, buradan merdivenle üst kattaki dershâneye çıkılır. Alt pencereleri mermer sövelidir. (Haskan, 1996:313-314; Kut, 1997:3/353). Mektep binası son düzenlemelerde belediyece restore edilmiş, İdris Köşkü'nün bulunduğu mahalde de, Köşk tarzında, ahşap kaplamalı binalar inşa edilmiştir.

Mektebin sol tarafında ise İdris-i Bitlisî'nin çeşmesi bulunmaktadır. Çeşmenin sol tarafında ise Çeşme Üstü çıkmaz sokağı yer almaktadır. Çeşmenin yine sağ tarafında eski ulu bir çınar, sol bitişiğinde ise bir çoban çeşmesi bulunmaktadır. Kesme taştan ve klasik Osmanlı mimarisinde yapılmış olan çeşmenin haznesi büyük olup, kitabesi kaybolmuş olduğundan yeri boştur. Zamanla harap olan çeşme, 1285/1868 tarihinde Sultan Abdülaziz'in cariyelerinden Rayet Keşan Kalfa tarafından onarılmış ve onun ismiyle anılmaya başlamıştır. Çeşme, 1958'de Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı tarafından yeniden onarılmış, son olarak da 1996'da belediyece onarılmıştır. (Haskan, 1996:404; Tanışık, 1943:1/272)

Bu mektebin ve çeşmenin karşı tarafında ise Kerim Ağa sokakta, Gümüşsuyu caddesine yakın, İdris-i Bitlisî'nin zevcesi Zeynep Hatun'un yaptırdığı cami bulunmaktadır. Tahsin Öz'ün kaydına göre cami, 945/1538 tarihinde Zeynep Hatun tarafından yaptırılmıştır. (Öz, 1997:1/158). Hadîkatu'l-Cevâmî'e göre: "Mescid-i mezbûrun minberini Eyub'de vâki' Arpacı Mescidi'nin imamı bulunan Şeyh Abdullah Efendi vaz'eylemiştir." (Ayvansarâyî, Hadîka, 1281:1/264)

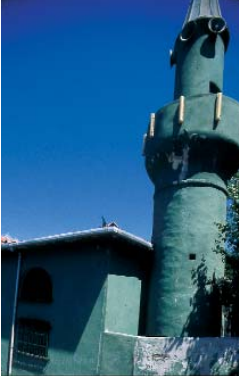
Resim 8; Nakilbend Hacı Hasan Ağa'nın Türbe kitabesi (Fotoğraf: Aras Neftçi)

(13) 1923 tarihli, mektep cetvelerinde,

"Attan Düşen Ali Ağa Mektebi, Eyüp, Gümüşsuyu. Harap duvarları mevcut" şeklinde kaydedilmiştir.

Bu cetveli yayınlayan A. Turgut Kut'un düştüğü notta da şu ifade yer almaktadır:

"17. yy. mirahurlarından olan Ali Ağa'nın mektebi Eyüp Gümüşsuyu'nda İskender dede Tekkesi'nin civarındadır. Taş bir bina olup halen mesken olarak kullanılmaktadır. Mektebin bahçesindeki mezar taşında hem mirahurluğu hem de attan düştüğü yazılıdır. (Kut, 1997:3/353)

Resim 10; Zeyneb Hatun Camii ve minaresi (Fotoğraf: Aras Neftçi)

Resim 11; İdris-i Bitlisî'nin Zevcesi Zeyneb Hatun'un şahidesi kaybolmuş kabri (Fotoğraf: Aras Neftçi)

Resim 12; İdris-i Bitlisî'nin Zevcesi Zeyneb Hatun'un Kabri'nin bulunduğu küçük hazire (Fotoğraf: Aras Neftçi)

11 12
Cami, 1203/1788 ve 1258/1842 tarihlerinde tamir geçirmiş ve bu tamirlere dair manzum kitabeler konulmuştur. Bu kitâbeler, son cemaat mahalli duvarında bulunmaktadır.

1. Kitabe

Barekallah Zehî mescid-i ser -tak-ı behin
Kasr-ı İdris'de olmuş ne güzel âmâde

Şeref-i ehl- Salâh o ne zühd u takvâ
Bir giren sahn-ı ibâdetgehine ûkbâda

Olur elbette ucûrat cüz'îye eyler beâb
Hasılı ânın için olu necât âmâde

Banisi evveli Zeyneb Kadın'ı Rabb-ı Kadîr
Menn- Nebî sırrına mazhar idüben ukbâda

Kethüdâyı Hürrem Şahı Cihan defi gammı
ide dilsad anı ulada ve hem uhrada

Etdi bu mescidi tamir ile beyti mamur
Hefi fereş olmağışun almuşken amade

Harc idüb Hakk yoluna su yerine nekd-i himem
Hiç kusur eyelemedi himmetini icrada

Oldu bu hayra muvaffak ana da ahir hakk
Nurdan kasr ile ikram ide mevada
1203(1788)

2. Kitabe

Cihan durdukça var olsun heman Abdülmecit Han
Zamanında ola alem bütün mamur ve abadan

Harab olmuş idi bu cami'i Zeynep Kadın çokdan
Olup tamire muhtaç bunca yıl kalmuş idi viran

İdüp atıyye Sultan inayetkara çık hizmet
Hazinedar usta eyledi ihya anı elan

Efendisine aldırdı duayı şüphesiz zira
Bu etrafın ahalisi yeniden oldular şadan

Kabul etsin bu hayratı Cenabı Hazreti Bari
Virup Cennet sarayını Cemalin eylesün ihsan

Mübarek şehri Gufranda kemale erdi hayratı
Vire tevfikimi daim ol Hazreti Mennan

Düşerse bir düşer tarihi tamiri Emin böyle
Ne ziba oldu tamir Camii zeyneb Kadın ey can
Sene 1258 (1842)

Son olarak 1985'te yapılan restorasyonda cami duvarları ve kesme taşlı minare beton ile sıvanmış olup yeşile boyanmıştır. Cami kesme taştan yapılmış olup kare planlıdır. Kadınlar mahfeli, minber ve tavanı ahşaptır. Sade olan mihrabı dışa çıkıntılıdır. Dar yolda yolun şekline uyulması için minare mihrap yönünde camiden ayrı olarak yapılmıştır. 1985'teki restorasyonda, son cemaat mahallinin önüne beton bir bölüm daha ilave edilmiştir. Camiin ön tarafındaki küçük hazire bu restorasyon sırasında cemaat tarafından yok edilmiştir.

Camiin aşağı tarafında ise, Türbe sokağının sol başında set üstünde, Zeynep Hatun'un demir parmaklıkla çevrili harap halde duran açık türbesi bulunmaktadır. Zeynep Hatun'un kabir şahidesi kaybolmuş olduğundan, kitabe ve tarih bulunamamakta ,bu yüzden vefat tarihi tesbit olunamamaktadır.Zeynep Hatun'un kabri yanında ise, ikisi şahideli olmak üzere üç kişinin daha kabri bulunmaktadır. Yine aynı yerde kitablesiz bir kuyu bileziği de

Resim 13; Zeyneb Hatun Camii'nin Tecdid kitâbeleri (Fotoğraf: Aras Neftçi)

mevcuttur. Bunun ilerisinde ise set üstünde, yukarıda sözkonusu ettiğimiz İdris-i Bitlisî'nin harap haldeki kabri mevcuttur. Harap halde duran bu kabirlerin mutlaka onarılıp korumaya alınması gerekmektedir.

Bu kabrin ilerisinde sekiz yolun birleştiği yerde, Gümüşsuyu Deresi sokağı karşısındaki meydanlık alanda, 63. pafta, 319. ada, 5. parselde yer alan,yine Zeynep Hatun tarafından yaptırılan çeşme ve Namazgâh vardır. Çeşme muntazam kesme taştan yapılmış olup, teknesi toprağa gömülmüştür.Kitâbe mevcut değildir. Üzerinde yer alan iki taş konsol burada taş bir balkonunun bulunduğu belirtmektedir. Gümüşsuyunun aktığı bu çeşmeden çinko kaplara su doldurulup mühürlenerek Topkapı Sarayı'na gönderilmiştir. Çeşmenin arkasındaki düz ve ağaçlı saha namazgâh mesiresi olup, namazgâh taşı kaybolmuştur. (Haskan,1996:417;Özdamar,1988:226)

Kaynakça

- Abdülkerim muhammed El-Müderriş, 1403/1983. 'Ulemâuna Fi Hidmeti'l-İlmi Ve'd-Din, Dâru'l-Hurriyye, Bağdat
- Akakuş, Recep, 1973. Eyyüb Sultan Ve Mukaddes Emanetler, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul
- Allouche, Adel, 1983. The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict, Klaus Schwarz Verlag, Berlin
- Asrar, Dr. Ahmet, 1972. Kaşunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devletinin Dini Siyaseti Ve İslâm lemî. Büyük Kitaplık, İstanbul
- Ayvansarayî, Hafız Hüseyin, 1281. Hadikatu'l-Cevâmi', Cilt 1-2, Matbaa-i 'mire, İstanbul
- Ayvansarayî, Hafız Hüseyin, 1985. Mecmu'a-i tevârih, Hazırlayanlar: Fahri Ç. Derin-Vâhid Çabuk, İstanbul Üniv. Ed. Fak. Yayınları, İstanbul
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, 1955. Hüsrev Paşa Türbesi, İstanbul Enstitüsü Dergisi I. İçinde, Shf. 31-38, İstanbul Matbaası, İstanbul
- Babinger, Franz, 1992. Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserleri, Çeviren: Prof. Dr. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Bayatlı, Nilüfer, 1999. XVI. Yüzyılda Musul Eyâleti, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara
- Bayraktar, Mehmed, 1991. Bitlisli İdris, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Beysanoğlu, Şevket,1996. Anıtları Ve Kitâbeleri İle Diyarbakır Tarihi,2 Cilt, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Yapım:MN Tanıtım-Ankara
- Bursalı Mehmed Tahir, 1342. Osmanlı Müellifleri, Maarif Vekâleti Neşriyatı, 3 cilt, Matbaa-i 'mire, İstanbul
- Bruinessen, Martin van, 1992. Agha, Shaikh and State, The Social and Political Structures of Kurdistan, Zed Books Ltd. London
- Bruinessen, Martin van, 2000. Mullas, Sufis And Heretics: The Role Of Religion In Kurdish Society, The Isis Press, İstanbul
- Celâlzâde Mustafa, 1990. Selim-Nâme, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ahmet Uğur- Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Cilâci, Osman (Yrd. Doç. Dr.), 1994. Anadolu'da Kızılbaşlık Hareketine Dair Meçhul Kalmış Bir Eser, Selçuk Üniv. Sosyal Bil. Ens. Dergisi, Sayı 3 içinde, Shf. 163-170
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, 2001. Hüsameddin Bitlisî, Tasavvuf Dergisi, Yıl 2, sayı 5
- Fırat, M. Şerif, 1970. Doğu İlleri Ve Varto Tarihi, Kardeş Matbaası, Ankara
- Gölpınarlı, Abdülbâki, 1931/1992. Melâmîlik Ve Melâmiler, Tıpkıbasım, Gri Yayın-Pan Yayıncılık, İstanbul
- Göyünc, Nejat, 1991. XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankar
- Gündoğdu, Cengiz, 2000. Abdülmecid Sivâsi, Hayatı-Eserleri Ve Tasavvufi Görüşleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Haskan, Mehmet Nermi, 1996. Eyüp Sultan Tarihi, Eyüp Sultan Vak-

fı Yayınları, İstanbul

Haydar Çelebi, Haydar Çelebi Ruznâmesi, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul

Hulvî, Mahmud Cemaeddin,1993. Lemezât-ı Hulviyye Ez Leme'ât-ı 'Ulviyye, Hazırlayan: Mehmed Serhan Tayşî, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul

Hoca Saadeddin Efendi, 1992. Tâcu't-Tevârih, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, I-V Ciltler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

Hüsamuddin Ali El-Bidlîsî, Kitâbu'n-Nusus, Süleymaniye (Şehid Ali Paşa) Kütüphanesi No: 1437

Hüseyin Vassaf, 1999. Sefine-i Evliyâ, Seha Neşriyat, 2. Cilt, İstanbul

İbn Bezzaz, Tevekkülü Bin İsmail, Safvetu's-Safâ, 896/1491.Süleymaniye (Ayasofya) Kütüphanesi, No: O.3099

İdris-i Bidlisî, 911. Heşt Behişt (İlk Sekiz Padişahın tarihi) , Müellif Hattı-Yazma, Süleymaniye (Es'ad Efendi) Kütüphanesi No: 2197

İdris-i Bidlisî, 2001. Selim Şah-Nâme, Hazırlayan: Hicabi Kırılancık, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

Kut, A. Turgut, 1997. İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika, İstanbul Armağanı 3 İçinde, Shf. 347-374

Lami'î Çelebi, Nefehatu'l-Üns Tercümesi,1275. Dâru't-Tabaati'l-'mire, İstanbul

Mehmed Raif, 1314. Mir'ât-ı İstanbul, İstanbul

Muhyî-yi Gülşenî, 1982. Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî, Yayınlayan: Tahsin yazıcı, T. T. K. Yayınları, Ankara

Müneccimbaşı, Ahmed Dede Bin Lütfullah, Müneccimbaşı Tarihi, Türkçe Tercüme: İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser: 37, İstanbul

Müstakîmzâde, Süleyman Sa'deddin Efendi, 2000. Mecelleti'n-Nisâb, Tıpkıbasım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

Öneş, Ethem Ruhî, 1998. İstanbul'un Tarihi Mescid Ve Camileri, İstanbul Yayıncılık, İstanbul

Öz, Tahsin, 1997. İstanbul Camileri, 3. Baskı, T. T. K. Yayınları, Ankara

Özdamar, Mustafa, 1988. Namazgâhlar, Vakıflar Dergisi, XX. Sayı İçinde, Shf. 221-248

Özdamar, Mustafa, 1994. Dersâadet Dergâhları, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul

Onarlı, İsmail, 2000. Şah İsmail, Can Yayınları, İstanbul

Peçevî İbrahim Efendi, 1283. Tarih-i Peçevî, 2 Cilt, Matbaa-i 'Amire, İstanbul

Sâdık Vicedânî, 1995. Tarihler Ve Silsileleri, Yayına Hazırlayan: Doç. Dr. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul

Sevgen, Nazmî, 1968-1970. Kürtler, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Makaleler Dizisi

Solazkâde, Mehmed Hemdemî, 1297. Solazkâde Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul

Sözen, Metin, 1971. Diyarbakır'da Türk Mimarisi, Diyarbakır Tanıtma VeTurizm derneğiYayınları, İstanbul

Şemseddin Sami, 1306. Kâmûsu'l-A'lâm, Cilt 2., Mihran Matbaası, İstanbul

Şerephan, Şerefuddîn El-Bidlîsî, 1860. Şerefnâme, Farsça metin, Publié Par V. VéliaminoF-Zernof, St. Pétersbourg

Şerephan, Şerefuddîn El-Bidlîsî, 1078. Şerefnâme, Türkçe Tercüme: Muhammed Bin Ahmed Beg, Osmanlıca Yazma, Taksim Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları No: O.29

Şerephan, Şerefuddîn El-Bidlîsî, 1958. Şerefnâme, Arapça tercüme: Muhammed Ali Avni, Dâru lhyâi'l-kutubi'l-'Arabiyye, Kahire

Taşköprülüzâde, 'Usamuddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, 1985. Eş-Şekâik En-Nu'mâniyye Fi 'Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye, Neşreden: Ahmed Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Tavakkoli, Mohammad Raouf, 2000. The History Of Mysticism In Kurdistan, Intişarât Tavakkoli, Tehran-Iran

Tuncer, Orhan Cezmi,1996. Diyarbakır Camileri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, MN Tanıtım-Ankara

Türkiye'de Vakıf Abideler Ve Eserler, 1977. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara

Uğur, Ahmet, 1984. The Reign Of Sultan Selim In The Light Of The Selim-Nâme Literature, Klaus Schwarz Verlag, Berlin

Ülgen, Ali Saim,1989. Mimar Sinan Yapıları (Çizimler), T. T. K. Yayınları, Ankara

Yığıtbaş, M. Sadık. 1950. Kiği, Cemal Azmi Matbaası, İstanbul

Yüksel, Müfid, 1995. Ana Hatlarıyla Alevîlik Ve Bektâşîlik, Yayınlanmamış Araştırma.

Yüksel, Müfid, 2002. Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, Bakış Yayınları, İstanbul

Zâkir Şükri Efendi, 1980. Mecmua-i Tekâya, Typoscript: Mehmet Serhan Tayşî, Klaus Kresier, Klaus Schwarz Verlag, Freiburg